

УДК 398.3

І.А. Швед

*д-р філал. навук, праф., праф. каф. рускай літаратуры і журналістыкі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна
e-mail: shved_inna@tut.by*

МІФАСЕМАНТЫКА І ФУНКЦЫЯНАЛЬНАСЦЬ ВОБРАЗА ГУСЯ Ў БЕЛАРУСКІМ ФАЛЬКЛОРЫ*

Мэтай працы з'яўляецца вызначэнне міфасемантыкі і функцыянальнасці вобраза гуся як чынікі арніталагічнага кода беларускага фальклору. Гісторыка-генетычнае і функцыянальна-семантычнае даследаванне гэтага арнітавобраза паказала, што ён сімвалічна звязаны з любоўна-шлюбнай тэматыкай, доляй маладой жанчыны-замужніцы, салдата, рэкрута. Гэтая птушка ў міфапаэтычнай карціне свету беларусаў надзелена медыятыўнай функцыянальнасцю, далучана як да свайго, так і чужога свету, а таму «ведае» розныя мовы, транслюе інфармацыю з аднаго свету ў другі, звязвае разлучаных людзей і можа быць суаднесена як са станючым, так і адмоўным пачаткамі, як з вяселлем, так і смерцю. Дзякуючы актыўнай семіятызацыі шырокага корпусу характэрных для гуся прыкмет, гэтая птушка ўтварае асацыятыўны комплекс з лебедзем, зязюляй, арлом, пеўнем, курыцай, голубам, галкай, ластаўкай, сарокай, буслом, жоравам і інш.

Уводзіны

Пытанні рэпрэзентацыі жывёльнага свету ў розных жанрах і відах культуры, функцыі жывёл і іх вобразаў як у традыцыйнай народнай, так і сучаснай урбаністычнай культуры, у культурнай прасторы вялікіх гарадоў, усё больш прыцягваюць увагу і навукоўцаў, і шырокай грамадскасці. Даволі актыўна пачынаюць распрацоўвацца такія тэмы, як жывёлы і рэлігія; аніمالістыка ў сучасным мастацтве; зааэтыка, мараль і жывёлы; жывёлы ў філасофіі (у сувязі з крытыкай фалолагацэнтрызму – Дэрыда); жывёлы як «іншае», як «люстра», у якое ўглядаецца чалавек, каб пазнаць сябе. Прыярытэтным накірункам становіцца заасеміятыка, у межах якой вызначаюцца асаблівасці семіятызацыі свету жывёл, іх сімволіка. Такія даследаванні з неабходнасцю ўключаюць матэрыялы па традыцыйных народных уяўленнях пра жывёльны свет, фальклорнай сімволіцы чынікаў заакода, у тым ліку і арнітакода.

Апошнім часам пачалі з'яўляцца даследаванні вобразаў птушак як элементаў арніталагічнага (шырэі – жывёльнага) кода традыцыйнай культуры пэўных народаў. Найперш тут трэба назваць грунтоўную працу расійскага даследніка А. Гуры [1], зробленую на славянскім матэрыяле. У гэтай жа манаграфіі пададзена найбольш поўная бібліяграфія і гістарыяграфія пытання. Народным уяўленням славян пра птушак і жывёл, арніталагічным (шырэі – заалагічным) вобразам фальклору беларусаў і іншых народаў прысвечаны таксама працы беларускіх фалькларыстаў, міфалагаў, этнографістаў, археолагаў, культуролагаў А. Боганевай, Т. Валодзінай, Ю. Драздова, Л. Дучыц, Э. Зайкоўскага, У. Лобача, А. Садоўскай, С. Санько, Л. Салавей, І. Швед, Ю. Янкоўскага, у прыватнасці артыкулы ў энцыклапедычным слоўніку «Міфалогія беларусаў» [2]. Выяўленню асаблівасцей «семантыкі і функцыянавання арнітавобразаў у беларускім фальклоры ў кантэксце ўніверсальнасці і адметнасці іх у межах славянскай і індаеўрапейскай супольнасцей», «арнітамарфізму як суцэльнай структуры» ў сэнсе «архетыпічнага зместу» прысвечана дысертацыя М. Камаровай [3].

* Прадстаўлены некаторыя вынікі навукова-даследчай працы «Зоологический код белорусской традиционной духовной культуры (по записям XIX – нач. XXI в.)», якая выконваецца па ДПНД «Экономика и гуманитарное развитие белорусского общества» (№ дзяржрэгістрацыі 20160897 ад 13.04.2016 г.).

Вобраз гуся (у фальклору назоўнік гусь звычайна мужчынскага роду) у міфапатычнай карціне свету беларусаў займае важнае месца, звязаны з разнастайнымі ўяўленнямі і выклікае даволі складаныя сімвалічныя асацыяцыі. Між тым гэты вобраз як чынік арніталагічнага кода беларускага фальклору не быў прадметам спецыяльнага даследавання беларускіх і замежных вучоных, за выключэннем вельмі сціслага артыкула «Гусь» Т. Валодзінай у энцыклапедычным слоўніку «Міфалогія беларусаў» [2, с. 135]. Спраба вытлумачэння даволі пашыранага песеннага матыву «наляцелі гусі з Белай Русі» ў сувязі з даследаваннем сімвалікі вобраза Дуная належыць Л. Салавей: «Можа здацца супярэчнасцю, чаму ў беларускіх песнях Дунай падаецца як месца дзеяння, а Белая Русь – далёкі край. Верагодна, гэта можна тлумачыць тым, што сам матыву узнік там, адкуль беларускія землі, г.зн. усходняя частка этнічнай Беларусі, уяўляліся досыць аддаленым месцам. Ён мог з’явіцца ў Цэнтральнай Беларусі, якая лічылася доўгі час Літвой, ці дзесьці на Украіне, на Валыні, але дзякуючы дакладнай рыфмоўцы і выразнасці вобраза гусінага выраю, што вельмі нагадвае вясельны поезд, прыезд вясельнай “чужой” дружыны, стаў пашырацца паўсюдна... Пашырэнню вобраза гусей, што налятаюць з паўночна-ўсходняга напрамку, калі накіроўваюцца ў вырай, садзейнічала, бясспрэчна, мілагучнасць выразу “гусі з Беларусі” ды і напрамак сапраўдных гусіных пералётаў» [4, с. 102–103]. Прапанаваная праца прысвечана гісторыка-генетычнаму і функцыянальна-семантычнаму даследаванню вобраза гуся. Мэта працы – вызначыць міфасемантыку і функцыянальнасць гуся як чыніка арніталагічнага кода беларускага фальклору.

Вобраз гуся ў жанрах і відах беларускага фальклору

Гусь, паводле слухных назіранняў Т. Валодзінай [2, с. 135], як і іншыя вадаплаўныя птушкі, у касмаганічных уяўленнях і адпаведных міфах выступае як птушка хаосу і адначасова як творца Сусвету, якая падыхвае з дна мора першыя кавалкі зямлі. У сувязі з касмалагічнымі кантэкстамі функцыянавання вобраза гуся характэрна і называнне беларусамі «Гусінай дарогай» Млечнага Шляху, па якім, згодна з павер’ем, падыхваюцца душы да неба, бо менавіта ён указваў дарогу ў вырай. І як вестка «адтуль» успрымаецца «санкцыянаванне» гусямі шлюбу: «Ляцелі гусачкі цераз сад, / Крыкнулі Манечку на посад» [2, с. 135]. Толькі пасля сігнала прыляцеўшых з чужога свету ў антрапагенны асяродак гусей распачынаецца абрадавая дзея з удзелам нявесцінай маці: «Ой, літылі гусонькі чэрэз сад / Дай клікнулі Лідочку на посад. / За ёю матонька ступае, / Зелёную рутоньку збірае. / – Ой, нэ збэрэш, матонько, нэ збэрэш, / Только свої слёзонькі розоллеш» (ФА*; Церабязоў, Столінскі р-н). Тэма гусей-распарадчыкаў на вяселлі можа развівацца: прыярытэтнае становішча, вядучая роля гусей выклікае здзіўленне-нязгуду нявесты: «Ой, лытылі гусонькы чырыз сад, / Дай клыкнуты дзіўчыны на посад, / – Да шчо вам, гусонькы, до того? / Есця ў мэнэ мамонька ля того. / Вона мэнэ хорошэнько нарадыць, / Вона мэнэ на посад посадыць» (ФА; Рухча, Столінскі р-н). У веснавых песнях на матрыманыяльную тэматыку гусі адмыслова стымулююць хлопца да жаніцьбы, пытаюцца, чаму ён не бярэ шлюб. У песні «Пру гусок» гусі расхвальваюць хлопца-жаніха: «Лэтлі гускэ гэгэчучы, / За імі другэ шчэбэчучэ. / – Ой, гускэ, дэ бувалэ, / Такого сына нэ відалэ» (ФА; Дзівін, Кобрынскі р-н).

У вяснова-летніх песнях з велічальнымі матывамі гусі найлепшым чынам характарызуюць людзей, якія велічаюцца, – хлопцаў і дзяўчат шлюбнага ўзросту: «Ой, лытылі білы гусонькы, (2 р.) / Тай лытычы задудукалы. (2 р.) / – Дэ мы булы, дэ мы лэталы, (2 р.) / С того сыла мы ны бачылы. (2 р.) / Тут дывочкы, як ягодчкы, (2 р.) / А хлопчыкы, як паньчыкы. (2 р.) / Ой, лытылі білы гусонькы...» (ФА; Старое Сяло, Жабінкаў-

* *Фальклорна-этнаграфічны архіў студэнткай навукова-даследчай лабараторыі «Фальклорыстыка і кразнаўства» БрДУ імя А.С. Пушкіна (кіраўнік І.А. Швед)*

кі р-н). У жартоўных купалках і веснавых песнях гусям, якія ўсюду бываюць і таму ўсё ведаюць, дэлігіруецца роля адмысловых арбітраў у песенным саборніцтве паміж групамі моладзі: «Летілі гускі гэркочучы, / Самы до сэбы гаворэчы: / – Ой, дэ мы булі, пролеталі, / Такого чуда не выдалі. / Ой, як у Пішков на гуліцы / Стоять дэвочки ў тры радочки. / Ой, вони самы чэрнявые, / На іх кошулі бэлявые. / Летілі гускі гэркочучы, / Самы до сэбэ гаворэчы: / – Ой, дэ мы булі, пролеталі, / Такого чуда нэ відалі. / Ой, як у Бурках на гуліцы / Стоять дэвышча ў тры радышча. / Ой, вони самы зубатые, / На іх кошулі маратые» (ФА; Пешкі, Бярозаўскі р-н). Самахарактарыстыка хору такім чынам прыхоўваецца, пераадрасуецца аўтарытэтным арніталагічным вестунам.

У пазаабрадавых лірычных песнях сувязь тэкставага зачыну – карціны гусей, пералятаючых з аднаго краю ў другі, – з пазітыўнай характарыстыкай героя можа набываць даволі фармалізаваны характар. Так, у салдацкай песні ўслед за абмалёўкай такой карціны вуснамі маці сцвярджаецца, што яе сын харошы і таму яго трэба вызваліць ад цяжкай службы: «Ляцелі гусі / Да з белага краю. / Выручайце сына із прыёму, / Бо мой сын харошы. / Эта не зязюля, / Эта родна маці – / Прыехала яна да прыёму / Сына выручаці. / – Ужо вам, сыночкі, / Дам я многа грошай, / Выручэце із прыёму, / Бо мой сын харошы» (ФА; Рэпічы, Баранавіцкі р-н). У самых розных паэтычна-вобразных мадыфікацыях бытуюць сюжэты, у якіх гусі звязваюць разлучаных людзей, прыкладам салдата (ці рэкрута на вайне) з яго маці або жонкай, ці сімвалізуюць саміх рэкрутаў. Гусі выконваюць пасярэдніцкія функцыі і паміж маладзіцай ды яе бацькамі, сваякамі. Эфектыўным у мастацка-эстэтычным плане стае дыялог між героем (гераіняй) і гусямі, як у жніўнай песні: «Ай, вы гусі, гусі шэрыя, / Ці не з мае вы стараны? / Калі з мае вы стараны, / То ляціце ў маю старану, / Накажыце майму татачку, / Ці я тута запрададзена, / Ці я замуж аддадзена...» [5, с. 318]. У песнях пра цяжкую долю жанчыны ў мужавай хаце рэальнае, натуральнае пераходзіць у мастацкае, і замест натуралізму выявы ў шчыра-пачуццёвай форме выказваецца просьба да гусей не казаць горкай праўды бацькам маладой замужніцы: «Пеця, людзі, гараліцу, / А вы, гусі, воду. / Дай ляцеця, шары гусі, / Аж да майго роду. / Ні кажэця, шары гусі, / Што я тут гарую, // Да скажэця, шары гусі, / Што я тут паную. / Ні кажэця, шары гусі, / Што ем хлеб аўсяны, / А скажэця, шары гусі, / Што ем пытляваны...» (ФА; Быцень, Івацэвіцкі р-н). У такіх песнях гусі могуць карэляваць з зязюлямі на аснове сімвалічнай асацыятыўнасці з жаночай доляй і медыятыўнай функцыянальнасці.

Вуснамі гусей, якія многае бачылі і ведаюць, сцвярджаецца, што «няма лепшай гасціцы, / Як дачушка ў мамачкі». Гусі выступаюць адмысловымі сувязнымі паміж закаханымі хлопцам і дзяўчынай ці жонкай і мужам, прыкладам: «Ой, ляцелі гусі з далёкага краю, / Пачакайце, гусі, я вас папытаю, / Ці не тога краю, што мілага маю?» (ФА; Моўчадзь, Баранавіцкі р-н). Дарэчы, у народных тлумачэннях сноў адбіліся ўяўленні пра гусей як вестуноў, прычым пазітыўна ацэненыя: «гусей крыж – навіны, іхны прылёт – добра, адлёт – смутак» [6, с. 432]. Між тым у некаторых песенных тэкстах гусі могуць не казаць праўды, маніць.

Медыятыўная функцыянальнасць гусей (гусей-лебядзей) выразна выяўлена ў казках, дзе з іх дапамогай герой (прыкладам, Піліпка) вяртаецца ў «свой» свет, ратуецца ад тагасветных пераследавацеляў тыпу Бабы Ягі. У казцы «Іванька-сыноч» Ванька, уцякаючы ад мядзведзіцы, залазіць на дрэва і просіць гусей-лебядзей скінуць яму «па пярцу», пасля чаго ў яго вырастаюць «крылушкі». У калыханках гусі таксама прылятаюць з чужога свету ў свой, прыносячы адтуль «красныя чабоцікі», і размяшчаюцца ў надзеленых семантыкай памежнасці варотах. Гусі (іх крык) могуць маркіраваць свет жывых, гэты свет (адпаведна ў антысвеце «гусі ня крычаць»). Так, у замове «старшому чорту» аддаюць «пералогі», каб нёс у антысвет, «дзе пеўні не пяюць, дзе й гусі ня крычаць, – от там ім быць і жыць...» [7, с. 89].

Лучнасць гусей з чужым светам ускосна прадстаўлена ў *дэманалагічных уяўленнях, народна-медыцынскай практыцы*. Так, у замовах сярод пераліку немачаў (іх агентаў, прычын) называюцца і гусячыя, прыкладам, у замове «ад крылішчаў». У іншых замовах сярод сурокаў згадваюцца гусіныя; зляк класіфікуецца як «гусячы». Гусячым можа быць таксама лішай: «А лішай выводят ножём і гаворымо: “Лішаю, лішаю, / Я тэбе паном называю / Які ты есь – гусячы, курячы, копячы, собачы. / Іды одкуль прышов”». Гускай называецца і маленькая бародаўка [8, с. 132, 297, 281].

Адпаведна, гусь і звязаныя з ім прадметы ды рэчывы фігуруюць у лекава-магічных працэдурах. Ад зляку раілі акурваць дзіця гусіным пер’ем у поўню так, каб дзіця глядзела на месяц; рэшткі пер’я сцерці ў парашок і даваць як напоі. «Ад рожы – з гусінага крыла тры пярэ вырваць, з жывой гусі, звязаць і тым пяром спецыяльныя алфавіты выпісваць». Ад ліхаманкі ратуюцца пасля заходу сонца гарэлкаю, настоенай на гусіным і сабачым кале. Парэмія «як з гуся вада» адмыслова матэрыялізаваная ў магічнай практыцы ачышчальнага, адгоннага характару: «Калі вам здаецца, што дзіця сурочылі, трэба наліць у кубак вады, знайсці ў хаце дзверы з П-падобнай ручкай, набіраць у лыжку вады і пераносіць праз ручку, паўтараючы дзевяць разоў словы: “Як з гуся вада, з майго дзіцяці худаба. Амін”» [8, с. 154, 351, 239, 602].

У міфапэтычнай карціне свету беларусаў гусь надзяляецца шлюбнай мужчынскай сімволікай, а гуска фігуруе як жаночы вобраз. У вясельных песнях гусанька можа сімвалізаваць нявесту, тады гусанькі – яе сяброўкі. На Ушэсце ў абрадзе «Ваджэнне і пахаванне стралы» выконваецца карагод з песнямі, дзе стада шэрых гусей увасабляе грамаду дзяўчат; арол-хлопец хапае дзяўчыну-гусачку. Гускамі, гусачкамі называецца від вясельнага печыва, якім упрыгожваўся каравай і якое раздавалася дзецям і іншым персанажам абраду: «О такой был каравай, как пірамідка... і прыкладывалі вот гускі. А ешэ і отдельно, пры караваі, делалі гускі. Вот берут такое тесто, і такіе невольшэе гускі делалі, і ўже іх пеклі там вместе с караваем, у другой бляшке і раздавалі потом детям» (ФА; Камянец).

Жыхар Плэсак Бельск-Падляскай гміны апавядаў нам, што ў гэтай мясцовасці каравай таксама ўпрыгожвалі «гускамі» з дражджавога цеста, «кружнымі квятамі» і «варкочам», скручаным з цеста (ФА). На Віцебшчыне такія «гускі» даюцца маладым перад іх адпраўленнем да сну. На Палессі, калі нявеста аказалася «нячэснаю», раніцай на стол перад яе бацькамі з ганьбаю ставілі адкормленага гуся і качан капусты [2, с. 135].

Паводле народных тлумачэнняў сноў, «гусі – сваты» [6, с. 432]. Такая ж сімволіка гусей высвечваецца ў песнях тыпу «Кругла мала балоцечка / Поўна вады налітое, / Поўна гусей наляцела. / Але не адны гусі – / Ёсць лебядзі / Ёсць лябёдкі. / Ды нізка, мала Вінцуська. / Хоць яна сізка, мала, / Ды ёсць шчаслівая: / Поўна гасцей наехала. / Не адны госцікі – ёсць сватові, / Ёсць сватові, ёсць сваціцы...» [5, с. 303].

Вобраз гусей даволі часта фігуруе ў песнях на *любоўна-шлюбную* тэматыку, прыкладам: «На даліне – гусі. / Кліча маці вячэраці, / А я йду да Марусі. / А ў Марусі сладкі бусі, / Смаляныя лаўкі, / Як сеў, прыкіпеў, / Вячэраці не схацеў» (ФА; Навіцкавічы, Камянецкі р-н). Вобраз гусака абыгрываецца ў прыпеўках любоўнага характару: «Заставляла мэнэ маті / Заганяці гусака, / А я вышла за ворта – / І на танцы драпака» (ФА; Медна, Брэсцкі р-н). У сувязі з разгляданай сімволікай характэрная і прыпеўка да танца «Гусачок»: «Гусачок, гусачок, / Купіў сабе гуску. / Усю дарогу цалаваў, / Думаў, што Маруську» [9, с. 262].

Частотным можна назваць матыў «Шэры гусі наляцелі, светлу ваду замуцілі» ў песнях пра каханне тыпу «Ў агародзе пад лебядою, / Ой, рана на Ёвана! / Стаяў калодзезь із вадою. / Там дзевачка ваду брала, / З малойцамі размаўляла. / Досьць-досьць ваду браці, / З малойцамі жартавалі, / Ў цябе мамка няродная, / Будзець ваду дажыдаці, / Будзець цябе праклінаці, / А ўмей, дзеўка, адказаці: / “Шэры гусі наляцелі, /

Светлу ваду замуцілі, / А я, млада, пастаяла, / Пакуль вада светла стала, / А я, млада, пасядзела, / Пакуль вада пасвятлела» [10, с. 282]. Гэты ж матыў знаходзіць развіццё ў песнях пра цяжкае жыццё маладой жанчыны ў мужавай хаце. Калі ў прыведзеным тэксце карціна замуціўшых ваду гусей узнікае ў сувязі з распрацоўкай тэмы заляцання хлопца да дзяўчыны, любоўнага спаткання, то ў песнях пра долю замужніцы апошня аплаквае свай горкі лёс, пакуль гусі муцяць чыстую крынічную ваду. Больш за тое, плаванні-купання гусей у вадзе, па якую прыйшла жанчына, выступае адмысловым пабуджальнікам яе лірычнага роздуму-выказвання: «Прыхаджу я на Дунай-раку. / Адкуль узяліся гусі-лебедзі? / Замуцілі ваду светлую. / Я не адзін там час прастаяла / І многа ўрэмяні праплакала...» [5, с. 311]. Пры шырокім мастацкім абагульненні ў такіх песнях дасягаецца глыбокі псіхалагічны эфект. Праз канструкцыю паралелізму, асацыятыўнасць з вобразамі гусачак раскрываецца ўсвядомленая лірычнай гераіняй ісціна аб незваротнасці былога жыцця, неабходнасці прызвычайвацца да тлумнага быцця ў свёкравай хаце: гусачкі павінны прывыкаць да «ззялёненькай травіцы, халодненькай вадзіцы», «як млада прывыкала к свёкарку, і к свякроўцы, / І к дзеверку, і к залоўцы...» [10, с. 338]. Вобразы гусей і пеўняў як свойскіх птушак, якія сваім крыкам абвешчаюць наступленне дня, рэалізуюцца і ў іншых песнях пра нядолю замужніцы. У прыватнасці, у вясновых песнях свёкар папракае нявестку, што яна спіць тады, як «серы гусі ўжо на сінім моры».

Выхад гусей на вольны выпас, траву, «жвірок» уваходзіць у карціну вясновага абуджэння прыроды, пачатку новага жывёлагадоўчага сезону ў вясновых песнях. Увагу звярталі на прылёт гусей вясной і іх адлёт увосень. Раньне з'яўленне дзікіх гусак і іншых пералётных птушак вясной варожыць блізкае цяпло, а ўвосень – зімкасць, асабліва калі лёт птушак на вясну бывае высокі, а ўвосень – нізкі. Чым раней увесну прыляцяць дзікія гусі, тым хутчэй надыдуць цёплыя дні. Калі ў гэты час дзікія гусі кіруюцца з усходу на захад, то халады пратрымаюцца яшчэ некалькі дзён. Па паводзінах гусей меркавалі пра адлігу ці мароз: «Колі гусі дзюбы ховают, то гэта на мороз» (ФА; Сакалова, Бярозаўскі р-н). Бачыць у сне «гусей, калі белых – на снег». Варажылі таксама, якім будзе пачатак, сярэдзіна і канец зімы, па белым ці сінім адценні костак гуся, калі яго калектыўна спажывалі ўвосень. Паводле народных тлумачэнняў сноў, бачыць «гусей – народу шмат убачыш, бяседа нейкая»; «калі крычаць – памрэ хто-небудзь, паплачаш» [6, с. 432].

У тэкстах розных жанраў гусь выяўляецца яе шырока распаўсюджаная, характэрная для гаспадарскага двара *свойская птушка*. Вобраз гуся (гускі) можа фігураваць у зачынах казак, прыкладам: «Быў сабе дзедка з бабкай, мелі яны адну курку і гуску» [11, с. 437]. Многія падзеі адбываюцца ў той час, калі герой (гераіня) пасе гусей. Жыхарка в. Глінна згадвае: «Ек поре літняя, то зязюля... Гондэ ў бабы адной, дочка ўмэрла, я пасвыла гусы, шэ мні шість літ было, можэ сім. Я пасвыла гусы каля канавы. Гэта Мыкола був. Прылытла пташка і так куе, так куе. Люды прогоняць, а вона знов куе. Я потом пошла в хату до іх, то на мынэ казалы: “Ой, Насця, пырыдай то батьковы (гэта шоб я шо сказала...). Ну, шо я там знала, шо казаты тому батьковы. Я ныц, я там побула да і побігла до гусэй”» (ФА; Іванаўскі р-н) (гл. таксама песні з карцінай «дзяўчына пасе гусей»).

Пэўныя прадпісанні і забароны датычыліся развядзення гусей, як і іншых свойскіх птушак, жывёл. У прыватнасці, забаранялася ў святы класці яйкі на выседжванне: «Я одного года на Мыколу взяла яйка гусыныя і пусадыла курыцю. Я вжэ кубало прыбрала, всё зрубывала, прынысу яйка, пудывлюся. А сусідка казала: “Не іды, не клады, бо сёдня свято”. А я яе не... На гатовае кубало пуложыла яйкі, курыцю. І, деткі, всі выйшлы як одно, всі калікі. О! І працуй на свято!» (ФА; Знаменка, Брэсцкі р-н). Як птушка, якую гадуюць для спажывання ў ежу, гусь фігуруе ў розных кантэкстах, нават у заключнай частцы казкі: «Мая басня ўся, зарэзала баба гуся: баячу кумпак, слухачу – і так!» [11, с. 238] (гл. таксама парэмію «Калі на сталае гусь і парася, то работа хараша»

(ФА; Пінск)). У казцы «Як мужык гусей дзяліў» птушку, прызначаную на святочнае блюда, адмысловым чынам дзяляць, што нагадвае рытуальны падзел жывёлы, часткі якой маюць праекцыю ў сацыум [9, с. 477]. На сацыяльны свет транслююцца адносіны ў гусіным статку ў казках і парэміях. Так, у казцы «Мал-Малышок» паненка, прапускаючы цара напярод, апелюе да прыказкі: «Гусак заўсягды папераду ідзець, а за сабой гусыню вядзець!» [11, с. 357]. Асобыя характарыстыкі прыпісваюцца гусю як сацыятыпу ў казках пра жывёл.

Пры семіятызацыі гуся пэўную ролю адыгрываюць разнастайныя яго *прыкметы, характарыстыкі*, у прыватнасці колеравыя (шэры, белы, чырвоны, жоўты). У загадках гусь выяўляецца наступным чынам: «Білы, як сніг, надувса, як міх, гогочэ, рогочэ. – Гусь»; «Жоўтае родзя, на лапатках ходзя. – Гусянь»; «Шэрыя харомы, краснае падвор’е» [12, с. 132, 133]. Што да лап гуся, то яны звяртаюць на сябе ўвагу не толькі колерам, але і формай: «Бела, як снег, лапатамі ходзіць» [12, с. 130]. На пёр’ах гуся ўвага акцэнтуюцца не толькі ў малых жанрах («Семдзсят адзежак і ўсе без засцежак»; «Лата на лаце, а шва не знаці»; «Зрэжам галаву, выем сэрца, дадзім папіць, стане гаварыць. – Гусінае пярэ» [12, с. 132, 133]), але і ў прадудыравальным магічным акце «на грошы»: «“Сколь перьев в поле много, столь денег много. Как этой птице пером не обрастать, так мне в бедности не бывать. Аминь”. Общипать курицу или гуся, вынести перья в поле и стряхнуть перед собой и приговаривать» (ФА; Пінск). Са шчыпаннем гусінага пярэ звязаны пэўныя забароны: «Ашчыпвая гусэй чы кур, ны можна гаворыты, а то можэ напастэ шчып, тіло будэ в сынях» (ФА; Прыбарава, Брэсцкі р-н). Вызначальнай характарысткай гуся выступаюць адметныя гучны крык і «паходка»; у загадцы пра гуся гаворыцца: «Выйшаў на двор, крыкнуў, як вол, а сам на лапатках ходзіць» [12, с. 132]. Прычым вельмі часта гэты крык выяўляецца як гаварэнне на розных чалавечых і нечалавечых мовах птушкі-паліглота, якая пабывала ў многіх краях (што збліжае гуся з ластаўкай, сарокай). Лакатыўна гусь як надзвычай «мабільная» птушка можа быць звязан з вельмі рознымі аб’ектамі – ад далёкага краю, мора, Дунаю, Белай Русі, лесу, балота да броду, «берожочка», стаўка, горкі, двара, хаты і пад.

Заклучэнне

У традыцыі беларусаў, як і іншых славян, актуальнымі кантэкстамі для функцыянальнасці вобраза гуся выступаюць касмалагічныя ўяўленні, варожбы і прыкметы, звязаныя найперш з прылётам і адлётам дзікіх гусей, вясельная абраднасць, прадудкавальная ды лекавая магія і інш. Гусь часта фігуруе ў корпусе каляндарных павер’яў і метэаралагічных прыкмет, дзе ён звычайна канцэптуалізуецца як пералётная, белая, звязаная з вільгаццю птушка. Дамашнія гусі ўключаны ў кола ўяўленняў пра свойскую птушку. У вусна-паэтычных тэкстах гусь сімвалічна звязан з любоўна-шлюбнай тэматыкай, доляй маладой жанчыны-замужніцы, салдата, рэкрута, надзелен медыятыўнай функцыянальнасцю, далучанан як да свайго, так і чужога свету, а таму ведае розныя мовы, пераносіць інфармацыю і саміх людзей з аднаго свету ў другі, звязвае разлучаных людзей. У загадках увага звяртаецца на адметныя лапы, шыю, дзюбу, колеравыя, гукавыя і іншыя характарыстыкі гуся. У прагнастычных прыкметах гусь можа быць суаднесен як са станоўчым, так і адмоўным пачаткам, як з вяселлем, так і смерцю або «беседай» як такой ці абазначае навіну ўвогуле. У казках, песнях, загадках і іншых фальклорных відах і жанрах гусю прыпісваюцца некаторыя чалавечыя асаблівасці, прычым не толькі фізічныя. Акрамя таго, што гусі ўтвараюць шырока вядомы асацыятыўны комплекс з лебедзямі, яны, дзякуючы разнастайнай семіятызацыі шматлікіх характэрных рыс, могуць выступаць у адных кантэкстах з зязюляй, арлом, пеўнем, курыцай, голубам, галкай, ластаўкай, сарокай, буслом, жоравам і іншымі птушкамі, а таксама жывёламі (воўкам, валом) і г.д.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Гура, А. В. Символика животных в славянской народной традиции / А. В. Гура. – М. : Индрик, 1997. – 912 с.
2. Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.
3. Камарова, М. А. Архетыпічнасць, асаблівасці семантыкі і функцыянавання арнітаморфных вобразаў-сімвалаў у беларускім фальклору : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.09 / М. А. Камарова ; Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы НАН Беларусі. – Мінск, 2006. – 20 с.
4. Салавей, Л. М. Вытокі песеннай вобразнасці фальклору ўсходніх славян / Л. М. Салавей // Узроўні агульнасці фальклору ўсходніх славян : зб. навук. пр. / пад. рэд. К. П. Кабашнікава, А. С. Фядосіка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – С. 24–137.
5. Жніўныя песні / уклад. А. С. Ліса, В. І. Ялатава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1974. – 816 с.
6. Зямная дарога ў вырай. Беларускія народныя прыкметы і павер'і : у 3 кн. / уклад. У. Васілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1996–1999. – Кн. 3. – 1999. – 654 с.
7. Замовы / уклад. Г. А. Барташэвіч. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 597 с.
8. Народная медыцына: рытуальна-магічная практыка / уклад. Т. В. Валодзіна. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 776 с.
9. Традыцыйная культура беларусаў : у 6 т. / А. М. Боганева [і інш.]. – Мінск : Выш. шк., 2001–2112. – Т. 3 : Гродзенскае Панямонне, кн. 2. – 2006. – 736 с.
10. Купальскія і пятроўскія песні / уклад. А. С. Ліса, С. Т. Асташэвіч, Г. В. Таўлай. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 631 с.
11. Казкі пра жывёл і чарадзейныя казкі / склад. К. П. Кабашнікаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – 496 с.
12. Загадкі / склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 368 с.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 17.03.2018

Shved I.A. Mifosemantics and Functionality of the Image of Goose in the Belarusian Folklore

The aim of the article is to define myth semantics and image functionality of a goose as a factor in the Belarusian folklore ornithological code. Historical-genetic and functional-semantic research of ornithological image shows that it is associated with love-themed wedding, young married female's fate, soldier, recruit. This bird in the mythopoetic Belarusians picture of the world is endowed with communicating functionality attached to both its and alien world. Therefore, it knows many languages, translates information from one world to another, connects separated people, and can be correlated with both the positive and negative origins as with the wedding, and death. Due to the active semantization of wide signs housing geese form a complex with the associative swans, cuckoo, eagle, rooster, chicken, pigeon, nut, swallow, fortieth, stork, crane and other birds.